

UN HOME ISOLAT: PERFIL DE WALTER BENJAMIN

MARTÍN PATROCINIO GUERRERO

*“No existeix cap document de la cultura
que no sigui al mateix temps
un document de la barbàrie”*

(Walter Benjamin, *Tesi VII sobre la filosofia de la història*.
Traducció d'Antoni Pous)

Walter Benjamin és, segurament, la figura intel·lectual més enigmàtica i polifacètica del segle XX. Va ser un gran home de lletres; un profund historiador de la literatura —les seves notes sobre literatura són, encara, l'horitzó de molts estudiosos—; un finíssim crític literari; un teòleg profund, malgrat que per molts no passi de simple diletant; un crític d'art extraordinari, que va saber valorar en el seu moment els nous corrents artístics en la seva justa mesura; va ser, així mateix, filòsof —menystingut per l'acadèmia, com tot bon heterodox del pensament. Però el que de veritat va ser és un dels grans *flâneurs* de l'Europa contemporània, un passejant de les grans ciutats, un observador atent a tot el que era important, un agut col·leccionista d'instant, els quals va saber narrar d'una manera sublim.

El que intentarem en aquest article serà fer un breu esbós de la seva vida i del seu pensament, en el benentès que la seva obra és tan vasta i diversa que és impossible abraçar-la en la seva totalitat. Com veurem tot seguit, sempre hi ha quelcom en l'obra de Benjamin que se'ns escapa, que no es deixa atrapar.

I

Nascut a Berlín el 1892 en el si d'una família jueva, Benjamin sempre es va considerar com un «nen burgès ben nascut», tal i com ell mateix ho escriu als seus apunts autobiogràfics. La seva infantesa va ser força acomodada, i durant la Pasqua de 1912 va obtenir el títol de batxiller. Ja de jove va manifestar el seu interès per les humanitats, com ho demostra l'escrit de joventut intítulat *Gedanken über den Adel* («Pensaments sobre la noblesa»), basat en els seus estudis sobre Píndar. Amb altres companys de classe va publicar alguns escrits a la revista «Der Anfang», sempre sota el pseudònim d'*Ardor*.

Va adherir-se al moviment juvenil més radical amb la intenció de propagar una idea de cultura diferenciada de la resta d'associacions d'estudiants. Tan intensa va ser aquesta activitat que ell mateix confessarà més endavant que va deixar de banda els estudis acadèmics per posar-se al servei d'una nova manera de veure el món. El que pretenia era una revisió dels valors dominants a l'acadèmia i a la societat, un crit contra l'opressió a l'escola i a la casa paterna; en definitiva, el que s'anava perfilant ja era el seu rebuig radical de la moral burgesa. Va marginar les seves lectures de filosofia neokantiana —la dominant a la universitat, a principis de segle, a Alemanya— per endinsar-se en George, Rilke i Kierkegaard. La crítica filosòfica li va resultar més atractiva que la confortable llar kantiana; el seu interès sempre va estar a prop dels

qui gaudeixen de la llengua, dels qui tenen cura de les paraules més que no pas del qui s'instal·len en un edifici conceptual monumental que ofega tota capacitat de pensar.

Benjamin, seguint aquesta manera d'entendre el pensament, va distingir quatre nivells de llenguatge:¹ a) el llenguatge creador, en què són les paraules les qui creen les coses que nosaltres reconeixem mitjançant els noms; b) el llenguatge adàmic: «en el nom, l'essència espiritual de l'home es comunica amb Déu»;² c) el llenguatge humà actual, que Benjamin descriu com a llenguatge judicador; i d) el llenguatge mut de les coses.

II

El 1917, alliberat de tota obligació militar a causa d'uns forts atacs de ciàtica —no se sap del cert si simulada o no—, es va casar a Berlín amb Dora Pollak. Va rellegir amb atenció tant Plató com Kant per trobar un tema per a la seva tesi doctoral, i hi ha indicis que també va cercar inspiració tot llegint la tesi del mateix Martin Heidegger, presentada el 1916, sobre la filosofia de Duns Escot. Simultàniament, s'anava familiaritzant amb les idees d'Ernst Bloch i de Georg Lukács. En tots tres —Bloch, Lukács i Benjamin— trobem un mateix punt de partida: la superació de la imatge burgesa del món, la qual tenia com a base filosòfica la filosofia vital, el positivisme i el neokantisme.

1. Benjamin, W., «Sobre la llengua en general i sobre la llengua dels homes», dins *Art i literatura*, ed. Manuel Carbonell, Vic: Eumo/Edipoies, 1984. La traducció catalana d'aquest llibre va anar a càrrec d'Antoni Pous, que el 1960 va ser enviat com a vicari a Igualada, i que va estar vinculat a l'ambient cultural igualadí fins al 1964. Veure: Farrés, R., *Antoni Pous. L'obra essencial*, Vic: Eumo, 2005, p. 108-133. Agraïxo a l'amic Josep Maria Solà la seva amabilitat per proporcionar-me aquesta informació.

2. *Ibid.*, p. 110.

El 1920, la situació econòmica del pare de Benjamin es va veure fortament disminuïda, cosa que va obligar el filòsof a retornar a la casa paterna, ja que no podia mantenir-se a si mateix ni a la seva dona sense l'ajut familiar. Les tensions familiars es van acabar quan Benjamin va resoldre marxar de casa novament al cap de pocs mesos.

Aquell mateix any li van oferir la direcció d'una revista, la qual inicialment s'havia d'anomenar *Angelus Novus*, títol que va extreure del quadre homònim de Paul Klee que Benjamin havia adquirit a Munic. Però la mateixa inflació econòmica que havia perjudicat el pare de Benjamin va acabar arrossegant també l'editor de la revista, cancel·lant així el projecte i les il·lusions del nostre pensador. Malgrat la interrupció del projecte editorial, la seva activitat intel·lectual no es va veure perjudicada ni per la inflació, ni pels problemes familiars ni tan sols pel seu divorci, el 1930. D'aquesta època és l'estudi sobre Goethe, que encara avui és considerat com una obra imprescindible per entendre el geni alemany. La seva interpretació sobre *Les afinitats electives* va fascinar Hugo von Hofmannsthal, que va dir que, més que un altre assaig sobre Goethe, l'escrit de Benjamin fregava la categoria d'obra d'art, i va decidir publicar-lo a *Noves aportacions alemanyes*, revista que quadrava força amb la idea que Benjamin tenia del que havia de ser el seu truncat projecte *Angelus Novus*. Tot i així, i malgrat la indubtable qualitat de l'escrit sobre Goethe, la ressonància que va tenir va ser minúscula; només se'n va sentir a parlar, d'aquest assaig, durant la meitat dels anys cinquanta, quan es va reeditar. Massa tard per al nostre autor.

Els anys 1923 i 1924, la seva situació econòmica va ser precària; ell mateix advertirà que qui es dedica al treball intel·lectual està constantment amenaçat per la fam. Per superar aquesta situació, es va proposar escriure un treball que li donés accés (habilitació) a una càtedra universitària, la qual cosa li serviria de coixí per a les seves aventures teòriques, que topaven de front amb els interessos de l'acadèmia del moment. A tot

això cal afegir un sentiment antisemita profund en molts universitaris, com es va veure uns anys després quan Hitler va guanyar les eleccions —és paradigmàtic el cas *Heidegger*, que fins i tot retirà la dedicatòria a Edmund Husserl, el seu mestre, en les successives reedicions de la seva obra *Ésser i temps*.

Per poder escriure i reflexionar amb tranquil·litat, Benjamin va fugir a l'estranger, concretament a Capri, on el 1924 va conèixer una dona que serà molt important a la seva vida: Asja Lacis, una revolucionària que va posar en contacte Benjamin amb el comunisme més radical. Entusiasmat amb el seu nou afer amorós, es va endinsar en lectures marxistes de les quals en sortirà sensiblement transformat. Per exemple, és d'aquest moment el seu interès pel Lukács marxista, l'autor d'*Història i consciència de classe*. Per Lukács, les antinòmies del pensament burgès i l'economia de mercat havien desembocat en una crisi espiritual sense precedents. A més, en tornar cap a Berlín, Benjamin va poder viure en primera persona l'amenaça del feixisme italià quan passava per Nàpols, Roma i Florència.

El 1925 ja tenia el seu tema pràcticament enllestit. Tot posant èmfasi en la seva filosofia del llenguatge, Benjamin acabarà demostrant que la vella oposició entre subjecte i objecte pròpia de l'idealisme alemany es podia resoldre mitjançant un tercer element: el llenguatge. La veritat no es troba ni en el subjecte ni en l'objecte, sinó en el medi que li és més propi: les paraules. Així, doncs, és en la literatura on es mostra millor que en cap altra activitat la societat i el concepte de veritat que li és inherent: la imatge metafísica que una època es fa del món té la mateixa estructura que allò que es mostra a la literatura. La seva tesi d'habilitació per poder exercir a la universitat de Frankfurt va fracassar; un cop més, la universitat s'equivocava amb Benjamin. Podríem dir, per fer honor al nostre filòsof, que més que quedar-se Benjamin sense accés a la universitat com a professor, va ser la universitat que es va quedar sense ell.

Mentre passava tot això, el Benjamin místic del llenguatge va donar pas al materialista dialèctic, al Benjamin compromès políticament i al publicista del comunisme, tot i que mai no entrarà al Partit. El seu materialisme apuntava cap a dos objectes: la natura i la humanitat. Per a Benjamin, l'autèntic mal de l'època era l'explo-tació de la natura. La tècnica ha de ser alliberada de l'afany de benefici de les classes propietàries; així, no hi ha salvació possible per a la natura si no hi ha salvació per a la humanitat. La mà de la revolucionària Asja Lacis es deixa entreveure en els escrits benjaminians dels anys vint.

El 1926 es va traslladar a París amb l'objectiu de traduir, conjuntament amb Franz Hessel, la *Recherche* de Proust. Però més que els seus escrits i les seves traduccions, el gran aprenentatge de Benjamin a París serà l'art de passejar per la ciutat, d'observar la gent que hi vivia, els seus costums, els hàbits socials i els racons més amagats de la gran capital del segle XIX. També descobrirà els escrits de Paul Valéry i les innovacions artístiques dels surrealistes. Fruit d'aquestes lectures i vivències, i de la seva posició política, Benjamin publicarà entre 1926 i 1929 uns trenta escrits anuals a la revista *Die Literarische Welt*, on hi escrivia també —entre d'altres— Ernst Robert Curtius. També és d'aquest moment la col·laboració amb el diari *Frankfurter Zeitung*, sempre des d'una posició d'esquerra democràtica radical.

A finals de 1926 viatja a Moscou amb la intenció de trobar-se de nou amb Asja Lacis. La capital soviètica serà testimoni, també, de l'art de passejar de Benjamin; va recórrer els seus carrers amb la mateixa passió que ho havia fet a París, però amb l'inconvenient de no conèixer en absolut la difícil llengua russa. Malgrat que alguns han intentat vincular Benjamin amb el comunisme més ortodox, ell sempre va deixar clar que la seva postura era la d'un esquerrà que actua des de fora. Va comprendre ràpidament que en una societat postrevolucionària com la soviètica la funció social de l'intel·lectual ja no és pas la de fer servir la

literatura com a mitjà d'autocomprensió de l'elit burgesa, sinó que ara l'escriptor està al servei de l'alfabetització de les masses, de fer-les arribar a la seva majoria d'edat política. Així, a l'URSS, l'escriptor és un funcionari més, i com a tal està unit econòmicament i ideològicament a l'aparell de l'Estat. Tot això ho posarà per escrit en el seu cèlebre *Diari de Moscou*.³ Per al Benjamin d'aquest moment, doncs, la crítica literària ja no serà un element més del mercat literari, sinó un instrument de politització. Com ell mateix dirà, l'intel·lectual té la tasca d'organitzar el pessimisme.

A les acaballes de la república de Weimar, Benjamin s'anava fent un lloc com un dels intel·lectuals més destacats en llengua alemanya. Contra l'esquerra i contra la dreta, la seva independència era total; criticava les posicions d'esquerres, les qual havien portat la república cap a una carteró sense sortida, però també s'enfrontava a la dreta, el màxim representant de la qual era Ernst Jünger, amb la seva mística de la guerra que tan important serà després.

Per a Benjamin, el perill estava en el proletariat lumpen, que eren els desplaçats de la burgesia i del proletariat actiu, és a dir, els qui no tenien treball. La seva autoalienació podia acabar dins les xarxes del nacionalsocialisme. En una carta d'octubre de 1931 a Scholem, Benjamin escriu: «*L'ordre econòmic d'Alemanya té una base tan ferma com la profunditat del mar i les ordenacions necessàries s'interfereixen mútuament com les crestes de les onades. La manca de treball està a punt de fer antiquats els programes revolucionaris, exactament igual que va esdevenir-se ja amb els programes de política econòmica. Perquè, entre nosaltres, tot fa l'efecte que són els nacionalsocialistes els delegats fàctics de les masses d'aquells qui no tenen treball; fins ara, els comunistes no han trobat el contacte necessari amb aquestes masses i, al mateix temps, la possibilitat d'una acció revolucionària [...]».*

3. N'hi ha una edició catalana: Benjamin, W., *Diari de Moscou*, Barcelona: La Magrana/ Edicions 62, 1987.

Benjamin s'avança aquí, doncs, als esdeveniments ulteriors. Efectivament, les masses del nazisme es nodriran en gran part d'aquest proletariat descontent i paralitzat, donant l'esquena a un comunisme escleròtic mancat d'iniciatives.

Aquest diagnòstic de la situació coincidia en gran mesura amb el de Bertolt Brecht, el gran dramaturg alemany de la primer meitat de segle, amb el qual va col·laborar amb freqüència. Aquests anys, els que transcorren entre la crisi econòmica mundial del 1929 i la presa de poder del nacionalsocialisme, seran decisius en la vida del nostre pensador. La pressió política a Berlín li va semblar insostenible i va decidir marxar durant una temporada a Eivissa.⁴ La seva estada a l'illa va ser plàcida i tranquil·la, subsintint en les condicions més humils i senzilles. Des d'aleshores fins al dia de la seva mort, els problemes de Benjamin estaran relacionats amb la falta de suport econòmic i amb les dificultats per poder publicar.

Va dipositar totes les seves expectatives en la premsa comunista; va deixar de banda algunes de les seves recerques literàries i es va concentrar en textos de caire programàtic; per exemple, va començar a esbossar alguns dels seus escrits més coneguts i més fecunds, com *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduziertheit* («L'obra d'art en l'era de la seva reproductivitat tècnica»), o *Der Autor als Produzent* («L'autor com a productor»). D'altra banda, Benjamin confiava a poder guanyar-se el suport de l'Institut d'Investigació Social (altrament conegut com a Escola de Frankfurt), dirigit per Max Horkheimer i on col·laboraven personalitats tan importants com Theodor W. Adorno, Erich Fromm o Herbert Marcuse.⁵ Aquest centre de recerca, al

4. Sobre l'exili voluntari de Benjamin a les Illes Balears pot consultar-se l'obra següent: Valero, V., *Experiencia y pobreza. Walter Benjamin en Ibiza, 1932-33*, Barcelona: Península, 2001.

5. Vegeu: Jay, M., *La imaginación dialéctica. Una historia de la Escuela de Frankfurt*, Madrid: Taurus, 1974.

seu torn, també havia emigrat fora d'Alemanya; gran part dels seus components reunien dos dels elements més odiats pel nacionalsocialisme: el compromís amb l'esquerra política i l'origen jueu. Així, doncs, l'Institut va acabar instal·lant-se a Nova York, des d'on es gestionava la revista del centre i cap on intentarà fugir més endavant el mateix Benjamin.

El 1936 aconseguirà publicar «L'obra d'art en l'era de la seva reproductivitat tècnica», en una versió francesa realitzada per Pierre Klossowski. Totalment imbuït pel materialisme històric, Benjamin nega l'autonomia de l'art respecte de la societat; l'obra d'art no pot defugir les relacions de producció ni l'estructura econòmica de la societat. La *politització de l'art* és l'objectiu d'aquest escrit; en un moment en què l'estetització de la política duta a terme per Hitler estava arraconant els ideals revolucionaris propis de l'esquerra, Benjamin proposa polititzar les obres d'art: cal crear un art de masses tot aprofitant les innovacions tècniques que proporcionen la fotografia o el cinema. L'art, doncs, ha de ser un mitjà de la revolució política. Naturalment, la reproducció de les obres d'art per al consum de les masses té una contrapartida: la pèrdua del poder *auràtic* de l'art. La tècnica volatilitza l'autenticitat de l'obra d'art; una obra d'art pot ser a tot arreu alhora, però enlloc se'n reproduïx l'autenticitat. Per exemple, una pintura renaixentista encara posseeix el que Benjamin anomena *aura* —la pròpia obra ens mira als ulls—, però, en canvi, d'un pel·lícula ja no tenim l'*original*, sinó que tot són còpies. El cinema —l'art en el qual Benjamin posarà totes les seves esperances— trencarà amb la forma de recepció individualitzada de l'art auràtic, com la pintura o l'escultura; el cinema és capaç de concentrar en un mateix lloc centenars de persones disposades que se'ls exhibeixi l'obra. El setè art serà, seguint aquest fil argumental, el que tindrà un potencial de politització més elevat; alhora, però, i com no podia ser d'altra manera, el nazisme també va saber veure això que Benjamin explicava, tal i com

ho exemplifica la producció cinematogràfica de Leni Riefenstahl. La instrumentalització del cinema, doncs, va ser utilitzada de la mateixa manera per l'esquerra marxista i per la dreta feixista.

Durant tota la dècada dels trenta, Benjamin es va dedicar, també, a recopilar notes i material de la que hauria d'haver estat la seva obra fonamental, el *Passagen-Werk* («El llibre dels Passatges»).⁶ Partint de moltes i diverses fonts, no exclusivament literàries sinó també artístiques i quotidianes, Benjamin ressegueix el camí obert per Marx i Lukács i intenta mostrar com el capitalisme va modificar la visió de la història i de l'art a partir del segle XIX. L'objectiu dels *Passatges* es fer una crítica dialèctica a tota construcció històrica i veure, en la seva forma més pura, el nostre passat. Per a Benjamin, la història dels humans no és més que un somni, un relat oníric on emergeixen els desigs dels homes, on la idea de felicitat es fa present, però d'una manera deformada, desplaçada i censurada —seguint Freud, diríem que aquesta és la forma de qualsevol somni.

És en la poesia de Baudelaire on Benjamin trobarà les al·legories de la societat moderna i capitalista. Conceptes com el de «vivència del shock» o el de «mirada», així com el de «multitud» o el de «spleen», es despleguen en l'obra dels *Passatges* d'una manera fins llavors inèdita. La conclusió del projecte benjaminianà és, a grans trets, la següent: la societat capitalista, un cop ha entrat en l'estadi màxim del seu desenvolupament, no pot anar més enllà de la mera producció i reproducció de mercaderies; res de nou no pot néixer en el si d'una societat dominada pels diners, que fa pudor de diners. Benjamin troba la sortida en la redempció messiànica, en un punt de fuga teològic on tot tornarà a començar de nou, on el nou món serà un lloc on poder viure, on poder habitar.

6. Per fer-se una idea general del projecte dels *Passatges*, vegeu: Buck-Morss, S., *Dialèctica de la mirada. Walter Benjamin y el proyecto de los Pasajes*, Madrid: Antonio Machado Libros, 2001.

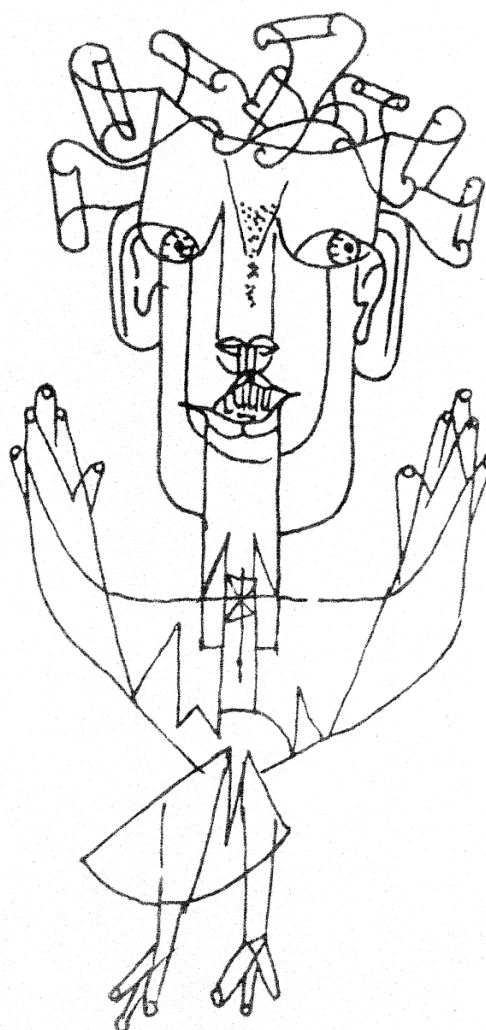
No cal dir que encara avui sentim que el discurs de Benjamin és un missatge en una ampolla a l'espera de ser entès en tota la seva dimensió. Com hem dit al principi, hi ha quelcom en les paraules benjaminianes que se'ns escapa, que no acabem de copsar del tot. Però això no és exclusiu del present. Ja el 1938, amb el manuscrit a la mà, Horkheimer i Adorno no van entendre què pretenia mostrar Benjamin; van rebutjar formalment el seu escrit des de Nova York. El nostre pensador estava, un cop més, isolat.

III

El 1933, el germà de Walter Benjamin, Georg, va ser capturat pels nazis a causa de la seva doble condició de jueu i de comunista. Moriria el 1942 a Mauthausen. Benjamin, un cop es va assegurar que el seu fill estava protegit per la seva ex-dona a Londres, va gestionar la seva nacionalització francesa. El 1939, la Gestapo el va desnacionalitzar sota l'excusa que col·laborava amb la premsa de Moscou. Així, l'únic document que duia Benjamin a sobre era un paper que l'acreditava com un més dels *refugiés provenants d'Allemagne*. Però sabia perfectament que els seus dies a França estaven comptats; va iniciar les gestions per poder fugir als Estats Units, i fins i tot va vendre la seva possessió més valuosa per poder travessar l'Atlàntic: el seu quadre de Klee, *Angelus Novus*.

L'1 de setembre de 1939, Hitler va ocupar Polònia i es va declarar la Segona Guerra Mundial. Tots els fugitius alemanys a França van ser enviats en un camp de concentració, des d'on els van traslladar al *Camp des travailleurs volontaires*. Malgrat el desànim i la feblesa física, Benjamin va organitzar un curs de filosofia en el camp per a tots aquells que fossin capaços de seguir-lo. Les seves amistats de París es van mobilitzar perquè el deixessin en llibertat, reclamació que van obtenir.

Un cop alliberat, va retornar a París, ciutat que, al seu torn, també estava fortament amena-

“Angelus Novus” de Paul Klee (1920).

çada. Entre l'hivern de 1939 i els inicis de 1940 va treballar a la Biblioteca Nacional de París en les seves tesis *Über den Begriff der Geschichte* («Sobre el concepte de la història»), que seran popularment conegudes com les *Tesis sobre la història*. Feia vint anys que treballava en aquest projecte, el qual tenia com a idea principal que la revolució és la interrupció del continu dolent.

Oferim, a tall de mostra, la seva tesi IX en traducció d'Antoni Pous:

*«Hi ha un quadre de Klee que es titula Angelus Novus. Representa un àngel com si estigués a punt d'allunyar-se d'alguna cosa que mira fixament. Els seus ulls són violentament oberts, la boca desclosa, les ales esteses. L'àngel de la història se li deu assemblar. Té el seu esguard girat al passat. On nosaltres veiem una cadena de dades, ell hi veu una sola catàstrofe que no para d'acumular ruïnes sobre ruïnes i que ell tragina amb el peu. Prou voldria fer-hi temps, despertar els morts, reajustar tot el que ha estat tros-sejat. Però bufa, del paradís estant, un vent oratjós que se li ha embullat a les ales, talment fort que ja no les pot tancar. Aquest vent oratjós l'empeny irresistiblement cap al futur, al qual està d'esquena, mentre el cúmulo de ruïnes creix i creix davant seu i omple el cel. Això que anomenem progrés és aquest vent d'oratge».*⁷

Mirem enrere i contemplem que la història és, com diu Benjamin, un conjunt de ruïnes que s'amunteguen sobre altres ruïnes; així, doncs, què podem esperar? Davant la vella pregunta kantiana, el nostre filòsof recorre enigmàticament a Kafka: l'esperança és infinita, però no per a nosaltres. Qui és aquest nosaltres? A qui s'adreça Benjamin?

El maig de 1940, les tropes de Hitler marxen sobre gran part d'Europa. Un mes després, el *Führer* es passeja per París com un turista més; la resistència francesa no va ser gaire ferotge. Amenaçat, Benjamin camina cap al sud de França. Georges Bataille es va encarregar de guardar els escrits benjaminians, entre els quals es trobava l'obra dels *Passatges*. A finals d'agost, Benjamin, tan sols amb una maleta a la mà, recull a Marsella el seu visat per poder fugir cap als Estats Units, on esperava reunir-se amb Adorno i Horkheimer.

Juntament amb un grup de fugitius travessa il·legalment els Pirineus i albira la frontera catalana. La nit del 26 al 27 de setembre, Benjamin pren una decisió, sens dubte, precipitada: amagat a Portbou, i amb el convenciment que els nazis li seguien la pista, reuneix una quantitat ingent de pastilles de morfina i posa fi a la seva vida. Al cap de pocs dies, part dels seus companys de trajecte van arribar al seu destí.

Un any i mig abans, una de les figures més importants de la literatura europea, Antonio Machado, també havia travessat la mateixa frontera en direcció a Cotlliure, en el sentit invers al del filòsof alemany. També, com Benjamin, duia un manuscrit al damunt que va desaparèixer. Com emotivament suggereix José María Valverde, tots els amants de la poesia i de l'esperança històrica hauríem d'establir un agermanament entre Portbou i Cotlliure per tal de poder escoltar el «diàleg immortal» entre aquestes dues figures.

Ha passat més de mig segle des de la mort de Walter Benjamin, per bé que les seves temptatives, les seves reflexions il·luminades encara ens són imprescindibles per entendre el passat, per llegir-nos a nosaltres mateixos i al nostre món. Un món que nosaltres hem construït, que nosaltres hem fet així, i que, per tant, només nosaltres podem fer que sigui d'una altra manera; tal vegada com Benjamin proposava: tot donant veu a les víctimes del progrés.

MARTÍN PATROCINIO GUERRERO (Barcelona, 1978) resideix a Corbera de Llobregat. Llicenciat en història (UAB) i en filosofia (UB). És professor de filosofia a l'ensenyament secundari.

7. Benjamin, W., «Tesis sobre la filosofia de la història», dins *Art i literatura*, op. cit., p. 136-137.